

Csontos János

Párhuzamos kánonok

Öt plusz egy futam arról, hogy mire jök a folyóiratok

1

Folyóirat. Szép magyar összetett szó, amely egyaránt magában foglalja az írást és a folyamatosságot. Pontosabban az 'írás' helyett az 'irat'-ot – a 'folyóírás' ugyanis merőben mást jelent: épp a nyomtatott írásképp ellenkezőjét. Az 'irat' szóalakban viszont ott motoz a véglegesség és a mozzanatosság érzete is: a nyomdatermek elkészül, ezáltal már-már örökéletűvé és megváltoztathatatlaná merévül; de az összetétel előtagjában benne rejlik, hogy lesz neki folytatása. Amikor a redakciókban elkezdték a 'lapzárta' kifejezést használni, még nem létezett kvantummechanika, ám empirikus úton eljutottak a kvantumos időfelosztáshoz. Voltaképpen a természetet, a teremtett világot utánozták ezzel, amely periodikusan elhal és erőre kap: az ember olyan szerzet, amely életidejének egyharmadát átalussza, s évezredek tapasztalása alapján jól teszi, ha ezt az életmegszakítást a nap sötét óráira, az éjszakára időzíti. Kézenfekvőnek tűnt, hogy a napilapok is a mindennapos életciklushoz igazodjanak: este elmetszik a fonalat, átmeneti szünetet rendelnek el, s reggelre előállnak a friss (bár voltaképpen tegnapi) portékával. Nem mintha a XX. század felgyorsult nagyvárosi tempója ne lázadozott volna az isteni elrendelés ellen. Szétválasztotta a világosságot és sötétségtől: a kor innovatív embere nemcsak gázlámpát és villanykörtét fundált ki, hogy a társadalmilag hasznos nappalt öntörvényűen meghosszabbítsa, hanem idővel megjelentette a délutáni lapokat is. A kávéházak tündöklésének idején ezzel reális, létező igényt elégített ki: a polgár jóleső bizsergéssel olvasott a márvány asztalkáknál arról, ami aznap reggel vagy délelőtt történt. Nem mintha a délutáni lapoknak ne lett volna lapzártájuk, továbbá sajátos, fonák életciklusuk: csak éppen kifordítva léteztek, akárcsak a táncosnők és a bárzongoristák. A sorjázó lapszámokat bekötött formájukban 'évfolyamoknak' nevezték, vagyis ugyanazt a logikát követték a napilapos újdondászok is, mint a folyóirat-szerkesztők, csak épp más volt a feszítvőltségük. S más a filozófiájuk is: míg az előbbiek a vad és harsány újbort részesítették előnyben, utóbbiak az összetett zamatú, huzamosabb idő alatt összeérett óborra esküdtek.

2

Hogy mire jök a folyóiratok? Lehetne erről elmélkedni, de minek: erre is áll a költői intés, hogy „műveld a csodát, ne magyarázd”. Annyi mindenestre leszögezhető: a folyóirat csapatmunka, kollektív erőfeszítés – az egyszemélyes folyóirat ritka, mint a fehér holló. A folyóirat műfaja – mi sem természetesebb – az újságok tematikus mellékleteiből fejlődött ki. Így volt ez a műfajteremtő Albionban és Frankhonban, s így Magyarországon is: a kassai és pozsonyi *Műzsák* már eleve más lélegzetvétellel készültek. Ám míg a magyar elnevezésben a folytonosságon van a hangsúly, a nyugati nyelvek 'revue' elnevezésében a szemlélődésen: mintha nem is volna annyira fontos számukra az esetleges idő. A nyomtatott revü egyszerre kínál körképet, stílbravúrt és ítéletet – persze csak a művészet felé „elfajult” változatok, amelyek már levetették a társasági lapok mindenevő szemléletét, noha kétségkívül azokból csíráztak ki. A fecsegő felszín helyett a kisebb-nagyobb mélységek felé fordították figyelmüket, s idővel szükségképpen specializálódtak is, azzal párhuzamosan, amint a kultúra szubkultúrák részhalmazaivá töredezett. A tengerentúlon még megvan az eredeti felállás is, ahol az irodalmi olvasmány más, hasznos rovatok társaságában jelenik meg, miközben ez is, az is az egyetlen nagy, elszánt szórakoztatásnak a része. A vegyes magazinok legkedveltebb műfaja épp ezért mindmáig a novella, ez a könnyen fogyasztható, instant szellemi áru – míg a vén földrész a polgárosodással egy időben elcsábult az önálló világok

illúzióját ígérő regény felé. Igaz, hamar engedményeket tett a folyóirat-marketing készítésének: a folytatásos regény, amit hónapról hónapra, később hétről hétre várni lehetett, robbanásszerűen növelte a példányszámokat, s lényegében a mai szappanopera-pszichológia függőségteremtő természetére támaszkodott. Komoly elemzésekben is lehet olvasni olyasmit, hogy Jókai vagy Mikszáth ebben vagy abban a regényében menet közben stílust vagy lendületet váltott, történetszálakat ejtett el végleg, netán következtelenségekre ragadtatta magát. Holott csak arról van szó, hogy a folytatásos regény heti penzumainak teljesítése között megpihent, más hangulatba került, kikerült a sodrásból; az eminens piaci érdekek, a gyorsan kopó emlékezet miatt pedig a könyvváltozatnak olyan sebesen kellett megjelennie, hogy elspórolták a kontrollszerkesztést. Ám amíg a próza központjában a történet, az anekdota állt, mindebből nem származott különösebb baj: amikor a helyébe a szerkezet, az ilyen-olyan izmus, az ideológia vagy más kerékkötés lépett, a homogén szöveg úgyszólván a közlés alapfeltételévé vált. Be is fellegzett annak a fajta folytatásos regénynek, amely szinte az olvasással egy időben (legfeljebb néhány napos vagy hetes előnyt szerezve, mint hajdan a gyorstalpaló orosz tanárok) íródott: a folyóiratok immár kész, eleve lekerekített regényeket közöltek, amelyeket utólag, mesterségesen szabdalnak részekre, hogy a folytatásosság benyomását keltsék. A folyóirat ezzel el is veszítette minden hamvát és báját: komoly, olykor komor műhelyé lényegült, ahol egymást nemigen értő koponyák – poéták, írók és az ő vérüket szívó, de magukat tudós voltuknál fogva többre tartó kritikusok és irodalomtörténészek – próbáltak a közös fedél alatt együttműködést, szimbiózist mímelni. Ha ez (nem az együttműködés, hanem a mímelés) kívülről nézve sikerült, az adott műhelyt nagy kegyesen befogadta a kánonba a kánoniparosok céhe. Kezdetől gond volt azonban, hogy párhuzamosan több kánon létezett (ez negyed évezrede e hazában mindig így volt: csúsztat, aki XXI. századi megosztottságainkat természetellenesnek festi – ez maga a természetünk), így a kánonfabrikálás permanens háborúvá fajult, a folyóiratok pedig e kopjás szellemi tornák csataterei lettek. Mivel e csatározásokban sok volt a szükségtelen áldozat, a különböző hadak visszavonultak saját gyakorlótereikre, s csupán árnyékpárbajt folytattak, imitálták a harcot. Amint a XXI. századi népvándorlás során az új győztes kihirdetéséig átmenetileg párhuzamos társadalmak alakulnak ki, úgy posványosítják el az irodalom humuszát a párhuzamos kánonok. E dekadens fejlemény általánosságban a kultúra vészes hanyatlásáról árulkodik: egyik vagy másik tábor – esetleg mindkettő vagy mindhárom – felmondja az együttműködést a kulturális szabadversenyben, a saját légvárába vagy elefántcsonttoronyába vonul vissza, s úgy tesz, mintha az ő esztétikai vagy vonatkoztatási rendszerén túl senki és semmi nem létezne az égegyadta világon. Ez az agyonhallgatás százszorta kártékonyabb, mint a mégoly véres és kegyetlen, de nyílt sisakos párviadalok tradíciója. A vetélytársak virtuális felszámolása pedig elkerülhetetlenül önfelszámolással jár együtt: a párhuzamos kánonok szisztémája magát a kánonrendszert semmisíti meg, s veti be sóval a pusztá helyét.

3

Az irodalom köztársaságát felváltó szellemi diktatúrák duelluma nem csupán nárcisztikus fejlemény, de haszontalanná is teszi a művészetet és a művészetmagyarázást: elidegenedik a néptől, a befogadótól, az olvasótól. S mivel a nép, a befogadó, az olvasó megalázva és becsapva érzi magát, mert nem érti, amin a kánonok önfelkentjei elhúzódóan rágódnak, hátat fordít nekik és pótszereket keres magának. Létrejön vagy hamvaiból újjáéled a helyettesítő irodalom, a korszerű ponyva, a behízsgő és csábos szirénének. A folyóiratok világa pedig hoppon marad: olvasótábora beszűkül; akciói, lázadásai és békekötései érdektelenné, köldöknézéssé válnak. A magyar modell különösen torz, hiszen negyven évnyi bolsevik diktatúra, aminek bukását, a demokratikus váltást ráadásul nem követte katartikus történelmi igazságtétel és a bolsevikok életfogytiglani kiközösítése (mint ahogy az a náccal megtörtént és megtörténik), oly mértékben deformálta az irodalmi közéletet és intézményrendszert, hogy az kizárólag zöldmezős módon lett volna helyreállítható. Ehelyett – amint a gazdaságban is megtörtént a vagyonátmentés, a politikában pedig a befolyás-átmentés – a kultúrában nem is a régi romokon, hanem a régi koszlott helyiségekben indult újra az élet. A régi folyóiratok – nem ritkán a régi kipróbált gárdával – nagy számban mentették át magukat, viszonylag kevés hullott el közülük s

bántóan kevés indult a kritikus években, s azok közül is jónéhány feladta a reménytelennek tetsző küzdelmet. Az „aczélos” folyóirat-struktúra lényegében megmenekült, legfeljebb a cégért festették át itt-ott, s bizonyos új elitista törekvések tábornokai és tisztjei áramlottak új, frissen fércelt zászlók alá. Sikerült a régi, lappangó megosztottságokat is – immár a napvilágon – maradéktalanul újratermelni, sőt négyzetre vagy köbre emelni. Ennek a permanens kultúrharcnak az ideológiai alapvetése az volt, hogy a diktatúra népfrontos szerkesztésű folyóiratai természetellenes képződmények voltak – a visszatérést a természeteshez tehát csakis az irányzatos folyóiratok jelenthetik. Ám ezeket az esztétikai irányzatokat később (vagy abban a minutumban) politikai irányzatoknak is megfeleltették, ami azzal járt, hogy a kultúra óhatatlanul a politika szolgálóleánya lett. Az irodalmi és egyéb művészeti teljesítményeket pártkötődések szerint ítelték meg vagy nézték levegőnek: kínosan silány opuszokat és alkotókat emeltek piedesztálra, míg a figyelemre méltókat cinikusan elhallgatták. Az identitásképző funkciót a pártosság és pártoskodás oltotta ki, a nemzeti kultúra fikcióvá silányodott. A folyóiratok eljelentéktelenedése pedig a politikai osztálynak is kedve szerint való volt: miközben a kultúra fennkölt eszményét kötelezően a magáénak vallotta, igazából nem kívánt magának konkurenciát.

4

A szép új demokrácia, amely időközben már egy egész emberöltőt megért, alapvetően tömegdemokrácia, míg előtte a diktatúra a kvázi baloldali elit diktatúrája volt. Ez magyarázza azokat a nosztalgikus visszarávedéseket, mely szerint a Kádár-rezsim második szakasza a kultúra paradicsomaként funkcionált, míg a Kádár-rezsimet felváltó demokráciában a kultúra valahol a pokol tornácán kucorog. Természetesen ez téves kép, hiszen kihagyja a számításból a cenzúrát, a szabadsághiányt, a rendőrállamot. Mindazonáltal az összehasonlítás nem vethető el egyértelműen, miután a struktúra lényegében változatlan maradt: a kulturális ipar – s bennük a folyóiratok – nagy részét ugyanúgy az állam vagy valamely költségvetési szerv vagy helyhatóság tartja el, mint azelőtt. Az országos folyóiratok piacán huszonöt év alatt jelentős mozgás, átrendeződés volt ugyan, ám épp az irányzatosságot zászlajukra tűzők teremtettek új, népfrontosnak is mondható egységet, miután a korábbi kirekesztő kánont egy új, nem kevésbé kirekesztő kánonnal váltották fel. Úgy is fogalmazhatnánk: a népfrontos elitizmust elit népfontra cserélték, mindezt kinevezték centrumnak, a centrumon kívül álló versenyzői zónát pedig perifériának, ahová a Nap se süt. Így alakulhatott ki az a faramuci helyzet, hogy a fővárosi és vidéki folyóiratok jelentős része olyan lett, akár egy vándorcirkusz: kis változtatásokkal mindenütt ugyanaz a társulat lép fel, egymást méltányolják, egymást elemzik, egymást sztárolják, s mindezt megtévesztésből a legkülönbözőbb cégek alatt teszik. Ez a belterjesség szervesen illeszkedik a médiarendszer egészébe, s olyan szívós, hogy még a földcsuszamlásszerű politikai változások sem képesek megrendíteni állásait. A túlnyert helyzet azonban nem csupán elérdeteleníti a győztes kompániát, hanem agresszívvé is teszi: mint minden hódító természetű birodalmi szisztéma, a perifériára is igényt tartana, a totális birtoklás híve. A vidéki folyóiratok előtt e kultúrharcban kétféle választási lehetőség nyílik: vagy behódolnak, vagy dacolnak az ostrommal. Ha behódolnak, akkor lényegében fióklerakatai lesznek az országos kirekesztő kánonnak, s ez által kevés kivétellel a helyi szerzőket is eltanácsolják, mondván, hogy nem lehetnek provinciálisak. Igaz, ezzel olyan produktumot hoznak létre, ami bárhol másutt is megjelenhetne, alázatos klónkultúrát suvickolnak, s részeivé válnak az új, kirekesztő népfrontosságnak, amitől pedig valaha olyannyira menekülni akartak. Helyzetük több mint ambivalens. A vidéki folyóirat-struktúrát elenyésző kivétellel még a képmutató puhuló diktatúra hozta létre, a mai lapok többsége ezek jogutódjaiként működik – a dogmatikus irányzatosság azonban szegényíti, árnyéklétre kárhuztatja őket. A másik választási lehetőség a provincializmus jó értelemben való vállalása. Megtartva az esztétikai nívót, teljesíteni a couleur local, a tájhaza képviselőjét és reprezentációját, ezzel speciális értékeket adva hozzá a nagy közöshöz. Az urbanisztika egyik irányzata az emlékezetességre való törekvés vágyában jelöli meg az okot, hogy a virtuális világ uralma ellenére miért érdemes mégis három dimenzióban utazni. Az emlékezetességet pedig e teoretikusok szerint három alapvető tényező szolgáltatja: a szemtől szembe való emberi találkozások (beleértve a konferenciázást, a barátságot, sőt a szerelmet is); a gasztronómia (kiegészítve az egyéb érzéki élményekkel, például a fürdőzéssel); illetve az építészet (amely az urbanisták számára bocsánatos

elfogultsággal a kultúra mindenkori lenyomata). Ha a folyóirat-kultúrát nem teljesen légből kapottan az irodalom építészetének tekintjük, könnyen belátható, hogy az emlékezetesség nem a normakövetéshez, hanem inkább a normaszegéshez; nem az általánoshoz, hanem a speciálishoz; nem a kommerszhez, hanem a különlegeshez köthető. Magyarán: nem ütök fel egy folyóiratot, ha az olyan, mint az összes többi – azt keresem, amiben különbözik, amiben emlékezetes. A specialitása lehet tematikus, de legitim módon földrajzi természetű is: ha máskülönben színvonalas írásokat tartalmaz, akkor ezeket provinciálisnak minősíteni: georasszizmus.

5

A diadalmasan táguló digitális korban meg-megújuló kísérletek történnek a nyomtatott folyóiratok áttelepítésére az internet világába. Vannak jóslatok, amelyek szerint Gutenberg birodalmát nyom nélkül elsöpri a virtuális forradalom. Pedig elég egy oldalpillantást vetni a napilapok és a világhálós portálok felemás viszonyára: a szakadatlan hírgyár (amely éjszakára azért humán módra „megpihen”) amennyire percre kész, annyival jelentéktelenebb is az emlékezetesség szempontjából a print sajtóhoz képest. Gondoljunk bele: érzünk-e bármiféle izgalmat vagy meghatottságot, amikor a kurzorral megnyitunk egy újabb anyagot – azzal szemben, mint amikor először fellapozunk egy friss, még érintetlen újságot? Ahogy nyúlik az idő, annál nagyobb ez az élményszakadék. Egy nyomtatott folyóiratot először kinyitni eseményszámba megy, egy virtuális folyóiraatra rákattintani, hogy van-e új bejegyzés: afféle személytelen rutin. Megszűnik a lapzárta intézménye, holott a várakozásnak, a periodicitásnak fontos lélektani szerepe van az olvasásban. Árulkodó az is, hogy a képernyőre is Gutenberg megvetett betűi költöznek át. Nem tudom, ezzel van-e összefüggésben, de az a benyomásom, hogy a tisztán virtuális folyóiratok voltaképpen nem is azok: egy idő után kínos belterjesség uralkodik el rajtuk, mindent beborít az eseménytelenség képzelet, s még a görcsös kánonácsolás is úgy lecsupaszodik, hogy elmegy az ember kedve az átlátszó machinációktól. Nem is szólva arról, hogy a neten (amelynek rövidségkultusza technikai következmény) bizonyos tartalmak eleve nem jönnek létre: egy tisztességes esszé vagy tanulmány már szétfeszíti az instant médium kereteit. Amennyiben a print folyóiratok halálát mégis „kikényszerítene” a gazdasági, kultúrpolitikai vagy egyéb „szükségyszerűség”, újabb lépést tennénk a kultúra elsőkélyesítése felé, az irodalmi-művészeti műhelyek pedig afféle képlékeny, kérészetű Facebook-csoporttá lényegülnének át.

+1

A húszéves *Pannon Tükör*nek valójában szerencséje volt: mivel 1995-ben alakult, kimaradt az első irodalmi média-háborúból. Fogantatása pillanatában már mind nevetségesebbnek látszott a provincializmus meg-megújuló vádja is: a *Zalai Tükör* által kitaposott ösvényen haladva, de figyelmét a régióra, sőt a muravidéki végekre is kiterjesztve gyakorolhatta azt a szerkesztési metódust, ami által az emlékezetesség élményével ajándékozhatta meg mindahány magyar nyelvű olvasóját. Pék Pál főszerkesztő mellett alapító szerkesztőként már akkor felbukkant az impresszumban a zalai születésű, tehát úgyszintén lokálpatrióta Péntek Imre neve, aki aztán a székesfehérvári *Árgus* főszerkesztőjeként szerzett sokéves tapasztalatait is nyilvánvalóan becsatornázza a göcseji vállalkozásba. Márpedig Péntek Imréről sok mindent lehet mondani, csak azt nem, hogy provinciális volna: a lendvai Bence Lajostól a párizsi *Magyar Műhely* körén át az Írországból élő Kabdebó Tamásig megannyi európai szerző megjelent a húsz esztendő során a lap hasábjain. S tartották magukat az eredeti szerkesztői koncepcióhoz is: az irodalom mellett szisztematikusan helyet kaptak e hasábjakon a társművészetek is, a képző- és iparművészetektől a színházig. A kéthavonta sorjázó *Pannon Tükör* ily módon nem valamiféle elkeseredett kanonizáló forgatókönyv, hanem értékmentő és értékteremtő krónika, kollektív napló, egy speciális, összetéveszthetetlen magyar kultúra megőrkítője és éltetője. S ennél fogva: emlékezetes. Isten éltesse még legalább húsz évig: találkozzunk 2035-ben.